

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 373.5.015.31:316.61

Т. Ю. Атрошенко

аспірант кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ШЛЯХИ СПРЯМУВАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В НАПРЯМІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено проблемі підвищення соціального змісту позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку. Зазначається, що життєдіяльність особистості протікає у просторі взаємодії з різними об'єктами культури та іншими людьми, перебуваючи у залежності від явищ соціально-культурного середовища. Розкрито поняття соціокультурного розвитку як розвитку людської спільноти на основі культурних надбань, що визначає світоглядні орієнтири суспільства та, виходячи з них, моральні, політичні, етичні погляди особистості. Визначено, що спрямування позакласної виховної роботи в руслі соціокультурного розвитку передбачає формування особистості учня через залучення його в систему соціальних відносин, отримання уявлення про різні соціальні ролі та виконання, залучення до участі у вирішенні моральних, трудових, соціальних проблем суспільства. Виокремлено шляхи спрямування позакласної виховної роботи в напрямі соціокультурного розвитку: 1) формування в учня свідомого залучення до системи соціальних відносин, що передбачає надання підлітку усвідомлення його значення у сфері соціального виробництва, яке дає йому підстави до вироблення відповідного укладу життя, спрямованого на саморозвиток; 2) організація позитивної взаємодії колективу школи, співпраці між представниками різних класів, яка полягає в тому, що постійне збагачення життєдіяльності колективу, розширення спектра видів його діяльності, виконуваних суспільно корисних справ дає можливість його членам розвивати свої здібності, таланти, комунікативні навички тощо; 3) виховання в дитини бажання самостійно набувати позитивного соціального досвіду, яке передбачає те, що, спонукаючи учня до прояву внутрішніх зусиль для самостійного розсуду щодо відповідності соціальних явищ адекватній реальності та виявлення волі до участі в соціальному житті (класу, школи, міста, країни), школа тим самим визначає пріоритети, які ставитиме підліток перед собою в майбутньому; 4) надання інтересам учнів суспільно корисної спрямованості як усвідомлення підлітками можливості своєї участі в суспільному житті, що через визначення характеру цієї участі та її інтенсивності призводить до вибору власної соціальної позиції.

Ключові слова: соціокультурний розвиток, соціальний досвід, позакласна виховна робота, соціальні відносини, учні підліткового віку.

Постановка проблеми. Трансформація освітньої парадигми, яка наразі відбувається в Україні, не може не позначитися на соціокультурному просторі, в якому перебувають її громадяни, а особливо – підростаюче покоління. На навчання в закладах загальної середньої освіти припадає важкий, але вкрай важливий період розвитку дитини, який впливає на формування її світогляду, політичних і соціальних поглядів, духовних і моральних цінностей. Цілеспрямоване та систематичне формування особистості учня не є можливим без ефективного здійснення ним позакласної виховної роботи. Проте неспроможність педагогічних працівників організувати позакласну виховну роботу так, щоб приділити достатню увагу соціальному контексту розвитку особистості учня, позбавляє його можливості повністю набути пози-

тивного соціального досвіду. Тому виникає суперечність між необхідністю держави у соціалізованих громадянах та недостатньою спроможністю школи спрямувати виховний вплив на особистість у напрямі соціокультурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання функціонування особистості в соціальному середовищі займалися О. Безпалько, М. Галагузова, Н. Сейко, М. Уйсімбаєва, В. Ягупов. Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання соціокультурного розвитку, можна назвати С. Донченко, Є. Кияницю, О. Кучерук, І. Мейжис, Ю. Павленка, О. Применко. Проблеми формування соціального досвіду підлітків присвятили свої праці Л. Сафронова, І. Стародубцева, Н. Устинова та інші науковці. Педагогами С. Архиповою та О. Архиповим здійс-

нено аналіз системи різнобічної соціально-культурної діяльності в сучасній школі як основи для розвитку соціального, соціально-культурного й морального досвіду. Формування особистості підлітка в позакласній виховній роботі досліджували М. Бабкіна, А. Висоцька, С. Захаров, І. Паласевич, Л. Якубова, але питання спрямування позакласної виховної роботи в напрямі соціокультурного розвитку залишається все ж мало розробленим.

Мета статті полягає у визначенні шляхів спрямування позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку в напрямі соціокультурного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Життєдіяльність особистості протікає у просторі взаємодії з різними об'єктами культури та іншими людьми, перебуваючи у залежності від явищ соціально-культурного середовища.

Швидкість трансформацій соціально-технологічного середовища життєдіяльності соціуму може призвести до того, що наявна культура не відповідатиме його потребам. Адаптація культури до нових умов життєдіяльності стає можливою через розвиток суспільної свідомості та самосвідомості [3, с. 392]. Суспільна свідомість формує ставлення до об'єктивної дійсності, що проявляється у системі цінностей, знань, адекватних поза межами культури. Самосвідомість допомагає усвідомити та оцінити адекватність внутрішньокультурних процесів. Ці категорії розвиваються завдяки оновленню педагогічних знань, оскільки саме модернізація освіти та виховання постає найбільш можливим способом збереження культури.

Зміни в системі соціальних відносин нерозривно пов'язані з рівнем продуктивності відтворювальної діяльності. Через освоєння культури людина відтворює себе як суб'єкт соціального життя, адже розвиток структури суспільства, його інституцій упродовж століть супроводжувався також розвитком музики, живопису, літератури тощо. Зважаючи на це, соціокультурним можемо розглядати розвиток людської спільноти на основі культурних надбань, що визначає світоглядні орієнтири суспільства та, виходячи з них, моральні, політичні, етичні погляди особистості.

Наскрізне завдання виховної діяльності школи з учнями підліткового віку полягає у засвоєнні ними зразків поведінки, цінностей та способів мислення, які інтегруються в соціальному досвіді [1, с. 105]. Соціальний досвід постає результатом засвоєння індивідом під час активної взаємодії з навколишнім світом сукупності наявних у суспільстві норм, зразків поведінки, способів мислення, засобів спілкування, цінностей, сформованих у ході соціокультурного розвитку.

Отже, спрямування позакласної виховної роботи в напрямі соціокультурного розвитку передбачає формування особистості учня через

залучення його до системи соціальних відносин, отримання уявлення про різні соціальні ролі та виконання, залучення до участі у вирішенні моральних, трудових, соціальних проблем суспільства.

Шляхами, які найбільше сприятимуть цьому, вважаємо такі:

1) формування в учня свідомого залучення до системи соціальних відносин.

Соціальний досвід проявляється залежно від вікового етапу, на якому перебуває людина. Так, потрапляючи в різні ситуації, вона реагує певним чином, відповідно до наявного в неї досвіду. Під час такого реагування соціальний досвід накопичується, переробляється та закріплюється. Виникнення протиріччя між наявним досвідом та ситуацією, яка потребує його застосування, стає рушійною силою для його формування та розвитку, адже діяльність постає основою для розвитку особистості й виконання нею різних соціальних ролей у суспільстві, тому саме в діяльності людина самостверджується як особистість.

Отримуваний індивідом досвід є наслідком та джерелом діяльності, забезпечує її відтворення. Так, включаючись у різні види діяльності, людина в будь-якому разі отримує відомості про навколишній світ. Освітнє середовище дає їй змогу отримувати соціальні знання, уміння та навички більш керовано, краще усвідомлювати та осмислювати їх.

Усвідомлення свого значення у сфері суспільного виробництва дає підлітку підстави до вироблення відповідного укладу життя, спрямованого на саморозвиток. Він починає інтуїтивно розуміти те, яким чином його діяльність пов'язана із соціальними умовами життєдіяльності суспільства.

Оскільки дитина має виступати активним суб'єктом діяльності, то з цією метою слід створювати ситуації, які висуватимуть до неї зрозумілі й посилені вимоги. Якщо ж дитина не знаходитиме адекватних шляхів для вираження своїх вікових та індивідуальних потреб, то вона вдаватиметься до інших форм реалізації, можливо, навіть асоціальних;

2) організація позитивної взаємодії колективу школи, співпраці між представниками різних класів.

У підлітковому віці джерелом референтних норм поведінки для дитини є група однолітків, що одночасно й ускладнює роботу педагогів, і допомагає в ній. Адже за умов умілої організації відносин у колективі, він стає потужним джерелом позитивного впливу на конкретну особистість. Постійне збагачення життєдіяльності колективу, розширення спектра видів його діяльності, виконуваних суспільно корисних справ дає можливість його членам розвивати свої здібності, таланти, комунікативні навички тощо.

Проте варто враховувати, що співтворчість можлива лише за сприятливих міжособистісних відносин, психологічного комфорту. В атмосфері внутрішньої скутості й напруженості кожний

стає духовно біднішим, більш примітивним, ніж є насправді [6, с. 12].

За твердженням А. Макаренка, яке не втрапило своєї актуальності й у сучасній системі освіти, школа має бути єдиним колективом, кожен член якого відданий інтересам цього колективу, відстоює та цінує їх [5, с. 34], адже процес набуття соціального досвіду не зможе здійснюватися повною мірою, якщо на нього впливатимуть лише представники вже достатньо знайомого дитині мікросоціуму, крім того, одного з нею віку. Різновіковий склад колективу школи надає учневі можливість глибше зануритися у систему соціальних відносин, винести з них більше знань про суспільні явища. Взаємодія з представниками інших класів сприяє підвищенню самостійності, ініціативності, а також відповідальності, оскільки, співпрацюючи з учнями молодших класів, підліток відчуватиме себе «старшим товаришем», якому надали нелегке, але почесне завдання координатора, а у співпраці зі старшими учнями намагатиметься якісно виконати доручене йому завдання, аби гідно триматися й довести, що він може виконувати «дорослі» справи. Такий колектив, єдиний за своїми цілями та інтересами, зможе впоратися з більш складними завданнями соціокультурного розвитку.

Ефективним засобом організації взаємодії учнів не тільки в межах окремого класу, а й школи в цілому може послугувати учнівське самоврядування. Самоврядування учнів дозволяє їм набути досвіду управління, реалізувати свої організаторські та творчі здібності, відчути свою причетність до вирішення проблем, що виникають у школі, розвинути зацікавленість щодо них. Велике значення в самоврядуванні учнів надається нарадам. Вони сприяють самоорганізації учнів, самоствердженню, розвитку відповідальності, вміння приймати самостійні рішення та узгоджувати їх з інтересами колективу;

3) виховання в дитини бажання самостійно набувати позитивного соціального досвіду.

За К. Гельвецієм, будь-яка представлена людині ідея має завжди деяке відношення до стану, у якому вона перебуває, до її пристрастей та її думок. І в усіх цих різних випадках вона цінує більш за все ту ідею, котру вважає для себе найбільш корисною [2, с. 188]. Та інформація, яка сприймається людиною як благо, засвоюється краще. Коли «зміст» середовища сприймається як особистісно цінний, то індивід залучається до процесів самооновлення та саморозвитку.

Послуговуючись працею І. Ільїна «Про опір злу силою», можемо побачити механізм такої дії. Він полягає в тому, що духовний ріст людства супроводжується накопиченням запасів правильно спрямованої вольової енергії, які перестають ототожнюватися з одиничними, суб'єктивними

носіями, знаходячи собі нові, невмирущі, суспільно організовані центри та способи впливу, а також у цьому рафінованому та закріпленому вигляді передаються від покоління до покоління. Головною ж метою дії таких безособових резервуарів зовнішньої виховної волі на автономну волю вихованця є спонукання його до необхідного та духовно правильного автономного самопримусу. І при цьому вихованець має залишатися самокерованим центром, волевиявлення якого не може бути замінене нічим іншим [4].

Виховні інститути вбачаємо джерелом інформації про правильний напрям для самокерівництва та самовиховання, що не виявляє примусу, а лише скеровує та спонукає до правильних, соціально прийнятних дій. Спонукаючи учня до прояву внутрішніх зусиль для самостійного розсуду щодо відповідності соціальних явищ до адекватної реальності та виявлення волі до участі в соціальному житті (класу, школи, міста, країни), школа тим самим визначає пріоритети, які ставитиме підліток перед собою в майбутньому.

Процес формування соціального досвіду вимагає такої організації системи відносин підлітка з навколишнім світом, щоб він міг переживати, осмислювати своє соціальне зростання й самовдосконалення. Важливою є орієнтація дитини на самостійну діяльність, яка переводить її досвід на більш високий рівень усвідомлення й застосування в нових умовах. При цьому робота з учнями має бути спільною, творчою, орієнтованою на збагачення позитивних якостей особистості.

Підвищенню бажання учнів самостійно набувати позитивного соціального досвіду сприятиме залучення до організації заходів із поступовим збільшенням міри участі в організаційній діяльності. Це дозволить дітям краще зрозуміти своє місце в системі соціальних відносин, навчитися прогнозувати свою поведінку залежно від життєвих ситуацій, аналізувати отримувану інформацію та співвідносити її зі своїми цілями, мислити й діяти з думкою не тільки про себе, а й про оточення;

4) надання інтересам учнів суспільно корисної спрямованості.

Інтереси учнів підліткового віку перебувають у площині спілкування з однолітками, тому впорядкування цих інтересів потребує уваги з боку дорослих, спрямування їх у позитивному напрямі. Переосмислення підлітками оцінювання навколишньої дійсності може негативно позначитися на світосприйнятті, тому вільний від навчання час варто організувати таким чином, щоб дитина змогла усвідомити всю повноту своїх зв'язків із соціумом.

Доцільним для того, щоб учень усвідомив себе суб'єктом суспільних відносин, вважаємо розвиток його соціальної активності. Це зумовлено тим, що залучений до соціальної діяльності підліток набуває необхідного соціального досвіду (формує

здібності, якості, ціннісні орієнтації, установки) та впливає на набуття соціального досвіду іншими особами, із якими взаємодіє. Крім того, учень починає усвідомлювати можливості своєї участі в суспільному житті, що через визначення характеру цієї участі та її інтенсивності призводить до вибору власної соціальної позиції. Соціальна пасивність загрожує підліткові розвитком відчуження від соціуму, своєрідного екзистенціального вакууму.

Окремої уваги в контексті формування соціального досвіду заслуговує суспільно-політична соціальна активність, яка проявляється не тільки у відтворенні світу, але й у його зміні. Сюди належить участь у громадській діяльності, шкільному самоврядуванні, усвідомлення значення такої участі та позитивне ставлення до неї.

Надання інтересам підлітка суспільно корисної спрямованості розширює сферу його комунікації, сприяє засвоєнню позитивних зразків поведінки та формуванню моральних якостей. Коли підліток розуміє, що його діяльність здатна щось змінити в житті інших людей на краще, поліпшити умови життя школи чи міста, то він відчуває емоційне піднесення й гордість.

Висновки і пропозиції. Формування особистості учня, здатного стати надійною ланкою суспільства, потребує неабияких зусиль із боку школи. Ураховуючи те, що підлітковий вік є особливо важливим етапом для становлення поглядів, переконань, принципів, ідеалів, ціннісних орієнтацій, життєвих цілей дитини, позакласна виховна робота має будуватися на засадах соціокультурного розвитку. Особливу увагу варто приділяти гармонійному входженню підлітка в соціальне життя, розвитку в нього вміння до адекватної побудови соціальних відносин. Отже, спрямування позакласної виховної роботи в напрямі

соціокультурного розвитку має будуватися на інтеграції учнів у соціальне середовище класу, школи та суспільства загалом, засвоєнні ними ціннісних орієнтацій та норм поведінки, усвідомленні свого значення у сфері суспільного виробництва, входженні до єдиного колективу та відданості його інтересам, орієнтації на самостійну діяльність, сприйнятті цілей соціального середовища як особистісно цінних, засвоєнні позитивних зразків поведінки, усвідомленні підлітком себе суб'єктом суспільних відносин.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в практичному застосуванні окреслених шляхів спрямування позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку в напрямі соціокультурного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Атрошенко Т.Ю. Принципи формування соціального досвіду учнів підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. *Science, research, development. Pedagogy*. 2018. № 3. С. 105–107.
2. Гельвеций К.А. Сочинения в 2-х томах. / Т. 1. Сост., общая ред. и вступ. статья Х. Н. Момджяна. Москва: «Мысль», 1973. 647 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. професора І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
4. Ильин И. О сопротивлении злу силою. URL: <https://www.magister.msk.ru/library/philos/ilyin/ilyin15.htm>.
5. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания. Москва: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1949. 132 с.
6. Опанасенко Н. Позакласна робота як засіб формування особистості. *English language & culture*. 2015. № 18. С. 11–14.

Atroshenko T. Ways of steering extracurricular educational work with teenage pupils in the direction of socio-cultural development

The article is devoted to the question of raising the social meaning of extracurricular educational work with teenage pupils. It is noted that the vital activity of the person proceeds in the space of interaction with various objects of culture and other people, thus, depending on the things of the socio-cultural environment. The concept of socio-cultural development as the development of the human community on the basis of cultural achievements is defined, which determined the ideological foundations of society and, based on them, moral, political, ethical views of the individual. It is singled out the ways of extracurricular educational work in the direction of socio-cultural development: 1) the formation of the pupil conscious involvement to the system of social relations, which gives the teenager the awareness of its significance in the field of social production, which provides him the basis for developing an appropriate way of life that aimed at self-development; 2) organization of positive interaction of the school stuff, cooperation between representatives of different classes, which consists in the fact that the constant enrichment of the collective's life, expansion of the range of its activities, performed by socially useful affairs gives its members the opportunity to develop their abilities, talents, communicative skills and others; 3) the desire of the child to independently acquire a positive social experience, which involves that inducing the teenager to manifest internal efforts for independent discretion regarding the correspondence of social phenomena with adequate reality and revealing the will to participate in social life (class, school, city, country), school thereby defining the priorities that the teenager poses to himself in the future; 4) providing to the interests of teenagers socially useful orientation as the teenagers' awareness of their participation in public life that leads to the choice of their own social position through the definition of the nature of this participation and its intensity.

Key words: socio-cultural development, social experience, extracurricular educational work, social relations, teenage pupils.